

Wstęp

W roku 1993 nastąpiło wiele ważnych wydarzeń, które zapisały się w historii: pokojowy rozpad Czechosłowacji, w wyniku czego na mapie Europy pojawiły się dwa nowe państwa – Czechy i Słowacja; wszedł w życie Traktat o Unii Europejskiej (TUE), znany także jako traktat z Maastricht, ustanawiający Unię Europejską (w miejsce Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej); Polska ratyfikowała Europejską Konwencję Praw Człowieka; odbył się pierwszy koncert Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Był to także rok powstania na Uniwersytecie Warszawskim Ośrodka Badań nad Migracjami (OBM UW) – pierwszej w Polsce placówki specjalizującej się w badaniach procesów migracyjnych. Z czasem stał się on największym i wiodącym ośrodkiem w tej dziedzinie w Polsce oraz w regionie Europy Środkowo-Wschodniej.

Historia trzech dekad istnienia Ośrodka to historia rozwoju. Kilkuosobowy zespół badaczy i badaczek OBM rozwinął się w dużą instytucję – lista osób współpracujących z Ośrodkiem na przełomie 30 lat przekracza z pewnością setkę. Wśród nich znajduje się wielu naukowców zagranicznych, którzy wybrali OBM jako miejsce prowadzenia swoich badań. Obecnie czynnie zaangażowanych w prace Ośrodka jest ponad 60 osób reprezentujących różne dyscypliny – od antropologii, ekonomii i demografii po prawo, nauki polityczne i socjologię.

Ewolucja, jakiej doświadczył Ośrodek od momentu swojego powstania, oznacza także ciągłe poszerzanie zakresu badań, jakie są w nim realizowane. Podczas gdy w pierwszej dekadzie jego istnienia celem były pogłębione badania nad współczesnymi migracjami w Polsce, obecnie badacze i badaczki OBM prowadzą badania nie tylko w Europie, ale m.in. w Azji i Afryce, a spektrum tematów objęło takie kwestie jak wpływ zmian klimatu na migracje, migracje w cyklu życia, transnarodowa polityczna i publiczna partycypacja migrantów, migracje w kontekście bezpieczeństwa i wiele innych. Wiele z projektów badawczych zostało zrealizowanych w ścisłej współpracy z czołowymi instytucjami zagranicznymi.

Nie sposób wyliczyć w tym miejscu wszystkich zrealizowanych w OBM w minionym 30-leciu projektów badawczych: było ich ponad 100, przy czym nadal toczą się prace w ponad 30 spośród nich (zob. <https://www.migracje.uw.edu.pl/project-status/projekty-trwajace/>). Ich efektem stało się kilkaset publikacji naukowych, wśród nich wiele zamieszczonych w czołowych międzynarodowych czasopismach i wydawnictwach naukowych. Spróbujmy – ryzykując nieuchronne uproszczenie i subiektywizm – naszkicować tu najważniejsze osiągnięcia badawcze Ośrodka. Podzielimy je na cztery grupy.

Pierwszą z nich stanowi rozwój metody badań¹. Wymiar, w którym rozwój Ośrodka jest szczególnie widoczny, jest interdyscyplinarność i testowanie nowych obiecujących metod badawczych. Poszukiwania właściwych podejść, odpowiednich dla złożonej i często trudno uchwytniej materii, jaką są migracje i zachowania migrantów, były od samego początku zadaniem nadrzędnym. Ich efektem stała się twórcza adaptacja i szerokie zastosowanie mieszanego, ilościowo-jakościowego podejścia zwanego etnosondażem, wykorzystanego wcześniej jedynie do badania migracji z Meksyku do USA. W latach 1994–2007 za pomocą tej metody zespół OBM zbadał mobilność ludności w 13 jednostkach (gminach, powiatach i miastach) położonych w różnych miejscach Polski, dzięki czemu uzyskał informacje niemożliwe do osiągnięcia na podstawie innych źródeł. Etnosondaż okazał się owocny w badaniu różnych – także nieujętych w żadnych rejestrach – form mobilności ludności Polski, natomiast nie mógł zostać zastosowany, gdy ważnym przedmiotem zainteresowań OBM stał się napływ cudzoziemców i ich pobyt w Polsce, głównie ze względu na często nieudokumentowany i tym samym trudny do obserwacji charakter tego zjawiska. Zadanie to spełniła zaadaptowana, a następnie pioniersko wykorzystana w kilku projektach metoda RDS (*respondent driven sampling*), która pozwala na dotarcie do trudno dostępnych dla badaczy grup ludzi i ujęcie ich zbliżone do reprezentatywności. Oprócz tego zostały udoskonalone klasyczne metody badań jakościowych i ilościowych, w tym badań panelowych. Ostatnio zaś podjęto próbę opracowania innowacyjnej, mieszanej metody, złożonej z wielu technik, dostosowanej do badania migracji wielokrotnych.

Do drugiej grupy doniosłych osiągnięć Ośrodka zaliczamy uzyskanie pogłębionej i kompleksowej wiedzy o międzynarodowej mobilności polskiego społeczeństwa w okresie transformacji oraz po wstąpieniu do Unii Europejskiej, o jej przyczynach i konsekwencjach społeczno-ekonomicznych. Było to efektem całej serii pionierskich badań, z których do najważniejszych należały: „Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski” (1994–1996)², „Polscy pracownicy na rynku pracy Unii Europejskiej na

¹ Ważne publikacje, w których zostały przedstawione doświadczenia OBM w rozwoju metod badawczych, to m.in. P. Kaczmarczyk (red.) (2011). *Mobilność i migracje w dobie transformacji. Wyzwania metodologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar; A. Górny, J. Napierała (2016). Comparing the effectiveness of respondent-driven sampling and quota sampling in migration research. *International Journal of Social Research Methodology*, 19(6), <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1077614>; P. Kaczmarczyk, J. Salamońska (2018). Why we still need ethnosurveys in migration research. Empirical evidence from Poland. *Journal of Mixed Methods Research*, 12(4), <https://doi.org/10.1177/155868981879637>

² Główna publikacja: E. Jaźwińska, M. Okólski (red.) (2001). *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. Zob. również P. Kaczmarczyk (2005). *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

przełomie wieków” (2002–2003)³, „Migracje z Polski po 1 maja 2004 roku” (2005–2007)⁴, „Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i walki z bezrobociem” (2006–2008)⁵ oraz „Migracje i mobilność w dobie transformacji” (2008–2011)⁶. Do tej grupy można dodać liczne projekty badawcze poświęcone nasilającej się imigracji do Polski, przede wszystkim międzynarodowy projekt zatytułowany „Kraje Śródziemnomorskie i Europy Środkowo-Wschodniej jako nowe kraje imigracji w Unii Europejskiej” (2007–2009)⁷, który OBM zainicjował i w ramach którego był liderem konsorcjum 13 europejskich instytucji naukowych. W tym okresie w OBM zapoczątkowano także serię badań nad napływem obywateli Ukrainy, które są obecnie kontynuowane.

Trzecia grupa obejmuje dorobek teoretyczny OBM i jest nierozzerwalnie związana z poprzednią, z twórczym uogólnieniem badań empirycznych lub weryfikacją postawionych w tych badaniach hipotez. Do najważniejszych przyczynków do teorii migracji należy przede wszystkim – naszym zdaniem – koncepcja migracji niepełnej⁸: zjawiska szeroko obserwowanego w Polsce i niektórych innych dawnych krajach socjalistycznych w okresie transformacji. Jej ugruntowanie stało się możliwe m.in. dzięki wykorzystaniu metody etnosondażu do realizowanych przez Ośrodek badań nad uwarunkowaniami i skutkami migracji. Objaśnia ona, dlaczego w schyłkowym okresie gospodarki centralnie planowanej i po jej załamaniu się przeważającą formą mobilności zarobkowej stały się rozmaite wędrowniki paramigracyjne lub wahadłowe migracje czasowe. Pozwala zarazem zrozumieć, że choć była to względnie trwała strategia przetrwania wielu

³ Główna publikacja: P. Kaczmarczyk, W. Łukowski (red.) (2004). *Polscy pracownicy na rynku Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

⁴ Główna publikacja: I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski (2009). *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

⁵ Główne publikacje: P. Kaczmarczyk (red.) (2008). *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*. Warszawa: OBM UW; P. Kaczmarczyk, M. Okólski (red.) (2008). *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*. Warszawa: OBM UW.

⁶ Główna publikacja: P. Kaczmarczyk (red.) (2011). *Mobilność i migracje w dobie transformacji. Wyzwania metodologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

⁷ Główne publikacje: M. Okólski (red.) (2012). *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*. Amsterdam: Amsterdam University Press; A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.) (2010). *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

⁸ Por. M. Okólski (2001). Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej, w: E. Jaźwińska, M. Okólski (red.) (2001), op. cit.; M. Okólski (2000). Incomplete migration. A new form of mobility in Central and Eastern Europe. The case of Polish and Ukrainian migrants, w: C. Wallace, D. Stola (red.), *Central Europe: New Migration Space*. Houndmills: Macmillan Press.

gospodarstw domowych w warunkach radykalnych zmian na rynku pracy, jej konsekwencję stanowiło zablokowanie mobilności społecznej, a nawet pogłębiająca się marginalizacja tych gospodarstw. Nawiązania do teorii migracji niepełnej znajdują się w kilku wykładach zamieszczonych w tym tomie. Z kolei badania dotyczące migracji przed- i poakcesyjnych Polaków dały asumpt do sformułowania hipotezy migracji rozgęszczeniowych, której główną przesłanką była modernizacyjna rola migracji⁹. Zgodnie z nią na obszarach peryferyjnych, charakteryzujących się znaczącym udziałem populacji utrzymującej się z gospodarki naturalnej lub półnaturalnej w sytuacji głębokiej zmiany modernizacyjnej powstaje nadmiar zasobów pracy, którego nie jest w stanie wchłonąć rozwijający się nowoczesny segment gospodarki – nadmiar, który staje się obciążeniem i hamulcem przemian. Odpływ ludności z tych obszarów za granicę powoduje redukcję przeludnienia i sprzyja modernizacji. Wreszcie, studia nad wzmożonym napływem cudzoziemców do Polski doprowadziły do teoretycznej refleksji nad długookresową prawidłowością zmian migracyjnych w kontekście przejścia demograficznego będącego komponentem i zarazem skutkiem modernizacji. Ta refleksja przyczyniła się do rewizji i usystematyzowania koncepcji cyklu migracyjnego i jego pośredniego etapu – przejścia migracyjnego, czyli trwałej zmiany salda migracji z ujemnego na dodatnie¹⁰. Badania OBM wniosły również wkład m.in. do ogólnej wiedzy migracyjnej dotyczące zjawiska selektywności migracji¹¹ oraz wpływu migracji na kształtowanie kapitału ludzkiego i kapitału społecznego społeczeństwa¹².

⁹ Por. P. Kaczmarczyk, M. Okólski (2008). Demographic and labour-market impacts of migration on Poland. *Oxford Review of Economic Policy*, 3; M. Okólski (2012). Modernising impacts of emigration. *Studia Socjologiczne*, 3.

¹⁰ Por. M. Okólski (2012). Transition from emigration to immigration. Is it the destiny of modern European countries?, w: M. Okólski (red.) (2012), op. cit.; A. Fihel, M. Okólski (2018). Przemiany cywilizacyjne i starzenie się społeczeństwa, w: M. Okólski (red.), *Wyzwania starzejącego się społeczeństwa. Polska dziś i jutro*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; M. Okólski (2021). The migration transition in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, 10(2), <https://doi.org/10.17467/CEEMR.2021.16>

¹¹ Por. M. Anacka, M. Okólski (2010). Direct demographic consequences of post-accession migration for Poland, w: R. Black, G. Engbersen, M. Okólski, C. Panțiru (red.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press; M. Anacka, A. Fihel (2012). Sелектывнось емиграцыі і міграцыі павяротных Польшы – о процесі „выпўлківання”, *Central and Eastern European Migration Review*, 1(1).

¹² Por. P. Kaczmarczyk, M. Okólski (2005). *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej; P. Kaczmarczyk (2010). Brains on the Move? Recent Migration of the Highly Skilled from Poland and its Consequences, w: R. Black, G. Engbersen, M. Okólski, C. Panțiru (red.) (2010), op. cit.; I. Grabowska. E. Jaźwińska (2015). Migracje poakcesyjne Polaków i kapitał ludzki: transfer wiedzy, umiejętności, kompetencji. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2.

Ostatnim z doniosłych osiągnięć naukowych OBM, o których postanowiliśmy tutaj wspomnieć, są liczne studia nad politycznymi aspektami migracji, zwłaszcza polityką migracyjną. Szczególnie ważne miejsce pośród nich zajmują trzy: „Partycypacja wyborcza diaspory polskiej w wyborach krajowych od 1989 roku” (2012–2015)¹³, „W poszukiwaniu modeli związków pomiędzy politykami imigracyjną i integracyjną” (2016–2019)¹⁴ oraz „Wielopoziomowe zarządzanie migracją masową w Europie i jej sąsiedztwie” (2017–2021)¹⁵.

Ta wybiórcza z konieczności prezentacja działalności badawczej Ośrodka nie objęła szeregu innych znaczących projektów, np. poświęconych migracjom powrotnym i wielokrotnym, migracjom pod wpływem zmian środowiska przyrodniczego, roli sieci społecznych w procesach migracyjnych, integracji imigrantów, przemianom tożsamości i etniczności, relacjom społecznym między grupami i w sąsiedztwie, opiece nad mieszkającymi w Polsce starszymi rodzicami migrantów oraz transnarodowemu życiu polskich Romów. Wyniki wielu z nich przewijają się w wykładach zamieszczonych w niniejszym tomie.

Przy okazji jubileuszu Ośrodka nie możemy nie wspomnieć o innej rocznicy – 10 lat istnienia czasopisma *Central and Eastern European Migration Review* (CEEMR). Inicjując dekadę temu powstanie czasopisma, postawiliśmy sobie za cel wspieranie i popularyzację badań dotyczących migracji w regionie Europy Środkowo-Wschodniej poprzez stworzenie alternatywy dla wydawnictw zachodnioeuropejskich. Czasopismo jest anglojęzyczne i w całości dostępne online. Sukces tego przedsięwzięcia nie byłby możliwy bez udziału trzech osób: Agaty Górny i Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej (byłej i obecnej redaktorki naczelnej) oraz Renaty Stefańskiej (pełniącej od początku istnienia czasopisma funkcję sekretarza redakcji).

Sukcesy OBM, mierzone liczbą projektów czy publikacji, nie byłyby oczywiście możliwe bez konkretnych osób. Największą wartością Ośrodka jest bowiem kapitał ludzki: badacze i badaczki, którzy go tworzą i codzienną pracą naukową, publikacyjną, dydaktyczną oraz popularyzatorską budują

¹³ Główne publikacje: M. Lesińska (2013). *Inkluzja polityczna imigrantów we współczesnej Europie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar; M. Lesińska (2019). *Niełatwe związki – relacje polityczne między państwem pochodzenia a diasporą. Polska i polska diaspora w okresie przełomu 1989 roku i później*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁴ Główna publikacja: M. Duszczyk, M. Pachocka, D. Pszczółkowska (red.) (2020). *Relations between Immigration and Integration Policies in Europe. Challenges, Opportunities and Perspectives in Selected EU Members States*. London: Routledge.

¹⁵ Główna publikacja: K. Sobczak-Szelc, M. Pachocka, K. Pędziwiatr, J. Szałańska, M. Szulecka (2022). *From Reception to Integration of Asylum Seekers and Refugees in Poland*. London: Routledge.

jego renomę. W tym miejscu należą im się szczególne wyrazy podziękowania i wdzięczności. Nie sposób także nie wspomnieć o przychylności władz Uniwersytetu Warszawskiego, które przez upływające dekady wspierały Ośrodek, gwarantując mu niezbędną stabilność instytucjonalną.

30 lat istnienia Ośrodka (w końcu to blisko jedna trzecia stulecia!) zobowiązuje do uczczenia tego faktu w szczególny sposób. Świątując pięć lat temu srebrny jubileusz OBM UW, zdecydowaliśmy się na przygotowanie podobnej publikacji z 25 wykładami poświęconymi tematom tworzącym podstawowy kanon wiedzy o migracjach¹⁶. Wydana wówczas książka stała się popularnym i – mamy nadzieję – przystępnym źródłem informacji na temat współczesnych procesów migracyjnych.

Pięć lat, które upłynęły od wydania wspomnianej publikacji, to z pozoru czas niedługi. Jak się jednak okazało – brzemienno w wydarzenia migracyjne. Ich wielkość, zmienność, różnorodność i wielostronność dowodzą, że migracje należą do najbardziej dynamicznych i poważnych w skutkach – społecznych, politycznych, demograficznych, gospodarczych i kulturowych – zjawisk współczesnego świata. Wymieńmy tu niektóre z nich.

Z raportu ogłoszonego przez ONZ w końcu 2022 r.¹⁷ wynika, że w tymże roku ok. 100 mln ludzi na całym świecie zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów, co oznacza wzrost o ponad 10% w stosunku do – zdawało się wyjątkowo wysokiego – poziomu w roku poprzednim. Z tej liczby ok. 40% stanowiły osoby poszukujące schronienia za granicą. Główną tego przyczyną były nowe lub przedłużające się konflikty militarne lub etniczne, m.in. w Burkina Faso, Etiopii, Jemenie, Mjanmie (Birma), Syrii i Ukrainie.

Znaczna część uciekinierów z terenów objętych wojną lub prześladowaniami uzyskuje ochronę międzynarodową (w tym status uchodźcy) lub inną formę opieki na bezpiecznym terenie swojego kraju. Według Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców ONZ (UNHCR) w pięcioleciu 2016–2021 liczba uchodźców zwiększyła się z 17 mln do 21 mln. Jeszcze większy wzrost został odnotowany w przypadku uciekinierów, którym nie udało się przedostać za granicę – z 37 mln do 53 mln. Wśród tych ostatnich, przebywających na ogół w prymitywnych i tymczasowych warunkach, dominującą grupę stanowią Afrykanie. Z pięciu krajów o największej ich liczbie (DR Kongo, Etiopia, Nigeria, Sudan i Somalia) w 2021 r. wywodziło się niemal 20 mln takich osób.

Ocena ogólnoswiatowej liczby migrantów międzynarodowych, ustalonej według kryterium ONZ¹⁸, dowodzi, że w latach 2015–2020 wzrosła ona o ok. 32 mln (o blisko 13%), do 281 mln. Do dnia, w którym piszemy

¹⁶ Mowa tutaj o publikacji *25 wykładów o migracjach* pod redakcją M. Lesińskiej i M. Okólskiego (2018). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

¹⁷ <https://news.un.org/en/story/2022/12/1131957> (dostęp 25.01.2023).

¹⁸ Nie obejmuje ona tzw. migrantów czasowych ani migrantów nieudokumentowanych.

te słowa (styczeń 2023), nie ogłoszono odpowiedniego szacunku dla 2022 ani nawet 2021 r. Pośredni powód to zupełnie nowe zjawisko w zglobalizowanym świecie – pandemia COVID-19, zaś przyczyną bezpośrednią są trudności w koordynacji statystyk różnych krajów dotyczących okresu, w którym pojawiły się bezprecedensowe administracyjne restrykcje w przemieszczaniach ludzi między krajami. Otóż w związku z pandemią między kwietniem 2020 r. a lipcem 2021 r. od 165 do 185 krajów stosowało istotne ograniczenia w podróżach zagranicznych. W szczycie tego zjawiska (kwiecień – maj 2020 r.) ponad 130 krajów całkowicie zamknęło granice dla ruchu ludności. Zahamowało to na wiele miesięcy migracje międzynarodowe lub spowodowało przekierowanie geograficzne i zmianę form strumieni migracyjnych. Na przykład w celu podtrzymania czasowych migracji pracowniczych niektóre kraje (np. Niemcy) utworzyły specjalne linie czarterowe i „sterylny” transport cudzoziemców do miejsc pracy, ściśle monitorowanych pod względem sanitarnym.

Innym wydarzeniem, które odcisnęło piętno na migracjach w ostatnich latach, a także stało się źródłem nowych związanych z nimi zjawisk była zbrojna napaść Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. Liczbę mieszkańców atakowanego kraju, którzy zbiegli za granicę w samym tylko roku 2022, ocenia się na prawie 8 mln. Jedną ze szczególnych cech tej migracji uchodźczej jest dominacja kobiet i dzieci, co oznacza dodatkowy dramat rodzin polegający na wymuszonym ich rozdzieleniu. Do nowych zjawisk związanych z tym uchodźstwem należy zaliczyć niezwłoczną, niemal bezwarunkową pomoc humanitarną świadczoną przez kraje członkowskie UE, zwłaszcza sąsiadujące z Ukrainą. Komisja Europejska zaproponowała, aby do marca 2024 r. państwa należące do UE stosowały specjalne standardy opieki nad wychodźcami wojennymi z Ukrainy, w tym dotyczące prawa pobytu oraz dostępu do rynku pracy, ochrony zdrowia i oświaty.

Zjawiskiem charakterystycznym dla końca drugiej i początku trzeciej dekady obecnego stulecia jest zmiana akcentów w politykach migracyjnych głównych państw docelowych, zwłaszcza w ich preferencjach dotyczących cech napływających cudzoziemców. Podstawową przesłanką tych polityk stało się pozyskiwanie wykwalifikowanej siły roboczej, reprezentującej najbardziej poszukiwane na rynku pracy umiejętności. Charakterystycznym przykładem są działania podjęte w ostatnich latach przez władze Stanów Zjednoczonych – kraju przyjmującego corocznie najwięcej migrantów. Ich przejawem jest zwiększenie limitów (kwot) migracyjnych dla osób szczególnie cennych dla amerykańskiego rynku pracy, które mogą przyczynić się do zwiększenia konkurencyjności narodowej gospodarki, oraz, z drugiej strony, likwidacja przesłanki bliskiego pokrewieństwa wśród uprawnień do ubiegania się o możliwość przyjazdu do USA, dzięki której przez dziesięciolecia napływało do tego kraju najwięcej cudzoziemców.

W opisywanym tu okresie migracje były wykorzystywane przez niektóre państwa do celów politycznych, a nawet stanowiły element tzw. strategii hybrydowej. Nowym zjawiskiem stało się posługiwanie się w tym celu migrantami lub uchodźcami będącymi obywatelami państw trzecich. Pierwszym takim przypadkiem na dużą skalę były naciski Turcji na UE (a w konsekwencji odpowiednie porozumienie z 2016 r.) w sprawie „regulowania” przez ten kraj „tranzytu” na terytorium Unii uchodźców z Syrii. Ostatnio, w czerwcu 2021 r. władze Białorusi zorganizowały napływ z zagranicy wielu tysięcy migrantów oraz osób poszukujących azylu, głównie z Bliskiego Wschodu, i uruchomiły kanały przerzutu ich do UE. Miało to być środkiem nacisku na Unię w związku z nałożonymi na Białoruś sankcjami za represjonowanie białoruskiej opozycji. W rezultacie doszło do długotrwałego kryzysu na granicy z Litwą i Polską (w mniejszym stopniu z Łotwą). Państwa te uciekły się do nadzwyczajnych środków zmierzających do powstrzymania przerzutu, w tym tworzenia specjalnych zapór na całej długości granicy, a nawet deklaracji stanu wyjątkowego.

Ubocznym, choć nadal istotnym skutkiem tego „kryzysu migracyjnego” były podejmowane na szeroką skalę bezprawne (w świetle prawa międzynarodowego) działania litewskich i polskich służb granicznych polegające na wypychaniu (*push-back*) z Litwy i Polski do Białorusi cudzoziemców, którym udało się przedostać przez tzw. zieloną granicę, bez próby ich identyfikacji i zbadania powodu migracji. Owe *push-backs* nie stanowiły odosobnionych przejawów słabości międzynarodowych standardów zarządzania migracjami i narastającej bezradności państw docelowych lub tranzytowych wobec nasilającej się globalnej presji migracyjnej. Innymi były coraz częstsze deportacje i przymusowe powroty migrantów uznawanych za nielegalnych, a nawet azylantów. Skrajnym zaś przypadkiem, uznanym przez ekspertów za przeciwny do skutecznego, stała się (długoletnia) próba wzniesienia szczelnej wielowarstwowej bariery („muru”) na granicy USA z Meksykiem, liczącej ponad 3 tys. km długości¹⁹.

Stosunkowo nowym zjawiskiem, zintensyfikowanym w ostatnich latach, sprzyjającym owej globalnej presji migracyjnej, jest działanie tzw. przemysłu migracyjnego. Zarazem ekspansja tego „przemysłu” stanowi odpowiedź na bariery lub niedoskonałości w zarządzaniu migracjami. Tworzy go zróżnicowana transnarodowa zbiorowość pośredników, obejmująca wyspecjalizowane firmy doradcze, werbunkowe i prawnicze oraz agencje zatrudnienia, a także sieci przemytników.

¹⁹ Za czasów prezydentury Donalda Trampa do istniejącej wcześniej (zbudowanej podczas administracji prezydentów George H.W. Busha, Billa Clintona, George W. Busha i Baracka Obamy) zapory o długości nieco ponad 1 tys. km dodano 84 km. Administracja prezydenta Joe Bidena zaniechała dalszej rozbudowy, skupiła się natomiast na „uszczelnieniu” muru w miejscach o największym nasileniu przerzutu ludzi (i narkotyków).

Wzmiankowane wyżej wydarzenia pobudziły opinię publiczną, ekspertów i polityków do wzmocnienia poszukiwania właściwych, odpowiednich dla nowych zjawisk podejść do ochrony migrantów i ich integracji oraz międzynarodowej koordynacji polityk migracyjnych. Momentem kulminacyjnym było jednomyślne uchwalenie w 2016 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Deklaracji w sprawie Uchodźców i Migrantów, w której podkreślono potrzebę wzmocnienia współpracy między państwami w celu efektywnego zarządzania migracjami. Deklaracja zapoczątkowała proces negocjacji, którego efektem dwa lata później stało się międzynarodowe porozumienie pod nazwą Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. Porozumienie to zawiera wszechstronne zalecenia dla państw członkowskich ONZ, jednocześnie trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że nie ma ono mocy wiążącej.

Wymienione wyżej zjawiska migracyjne, będące istotnym ich wyróżnikiem w minionych 5–10 latach, zostaną – oprócz wielu innych – podjęte w niniejszym tomie. Jak zdradza jego tytuł, składa się on z 30 wykładów uporządkowanych w pięciu sekcjach tematycznych. Pierwsza z nich zawiera wykłady, które wyjaśniają najważniejsze pojęcia dotyczące migracji międzynarodowych oraz przedstawiają kluczowe teorie pomagające w zrozumieniu fenomenu migracji jako procesu społecznego. Poszczególne wykłady opisują czynniki warunkujące powody, przebieg procesu przemieszczania się oraz jego wielowymiarowe skutki (pozytywne i negatywne) z perspektywy migranta, społeczności, z której się wywodzi, oraz społeczności w miejscu docelowym. W sekcji tej znalazły się także wykłady opisujące podstawowe zagadnienia związane z wykorzystaniem badań jakościowych i ilościowych w studiach migracyjnych, przedstawione są tam nie tylko najbardziej popularne, ale i mniej znane metody badawcze, a także wskazane ich zalety i ograniczenia. Wykład zamykający tę sekcję jest poświęcony relatywnie nowemu podejściu w badaniach procesów migracyjnych: znaczeniu wieku i fazy życia osoby migrującej oraz współzależności biografii członków jej rodziny w analizie przebiegu migracji.

Druga z wyróżnionych sekcji odnosi się do migracji jako procesu społecznego. Wykład otwierający tę część to historia przemieszczeń ludzi, poczynszyszy od pierwszych *Homo sapiens* do wieku XXI. Uzupełniają go kolejne, w których omówione są dogłębniej procesy migracyjne w erze współczesności, ze szczególnym uwzględnieniem relacji między migracjami a procesami globalizacji z jednej strony oraz ich wpływu na lokalny wymiar życia społecznego z drugiej. Sekcję tę domykają wykłady skupiające się na tematach, które w badaniach migracyjnych są obecne „od zawsze” (mowa tutaj o zagadnieniu integracji migrantów w społeczeństwie przyjmującym) oraz takich, które dopiero od niedawna znalazły się w centrum zainteresowania badaczy migracji: dotyczących sieci migracyjnych, przestrzeni transnarodowych oraz roli mediów w dyskursie o migracjach.

Sekcja trzecia poświęcona jest w całości migracjom mającym miejsce w Polsce. Kraj ten jest przykładem przekształcenia kraju emigracyjnego w kraj imigracji netto w relatywnie krótkim czasie. W tej części książki Czytelnicy mogą prześledzić tę ewolucję, zapoznając się z historią emigracji z Polski od końca II wojny światowej do dzisiaj, ze szczególnym uwzględnieniem wyjazdów po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. – rok ten stał się cezurą dla fenomenu migracyjnego określanego mianem migracji poakcesyjnej. Historia emigracji jest dopełniona w tej sekcji wykładami opowiadającymi o napływie do Polski migrantów z wielu stron świata, których obecność przyjmowała różny charakter: czasowy, wahadłowy, tranzytowy, jak również osiedleńczy. Na szczególną uwagę zasługuje wykład poświęcony migracji z Ukrainy do Polski, który stanowi unikalne podsumowanie stanu wiedzy na ten temat, łącznie z danymi dotyczącymi najnowszej fali napływu z tego kraju jako efektu trwającej tam wojny. Sekcję tę zamyka wykład poświęcony migracjom wewnętrznym, które skupiają coraz większą uwagę badaczy i badaczek, także w Polsce, gdzie dynamicznie rośnie znaczenie migracji wewnętrznych dla rozwoju lokalnego i regionalnego.

Państwo wobec procesów migracyjnych jest w centrum zainteresowania Autorów i Auterek wykładów zamieszczonych w kolejnej sekcji. Ich uwaga skupia się na wielu wymiarach polityki państwa docelowego, w tym polityki admisyjnej, pobytovej oraz integracyjnej. Temat obecnie przykuwający szczególną uwagę nie tylko badaczy i badaczek, ale także decydentów politycznych, mediów i opinii publicznej to migracje uchodźcze, które od 2015 r. regularnie dominują w debacie o migracjach, także w związku z sytuacją na wschodnich granicach Polski, o czym wspomnieliśmy już wyżej. Tematowi temu poświęcony został odrębny wykład. Dwa ostatnie teksty zamieszczone w tej sekcji skupiają się na rewersie państwa docelowego, czyli na państwie pochodzenia. Omówiony jest w nich fenomen diaspor oraz ich wpływu na życie ekonomiczne i polityczne państw pochodzenia, a także prowadzona przez nie polityka adresowana do obywateli i ich potomków osiadłych za granicą.

Ostatnia w tej monografii sekcja składa się z wykładów poświęconych wybranym rodzajom migracji. W ograniczonej formule niniejszej publikacji znalazło się miejsce dla czterech typów migracji, które wydają się z jednej strony powszechne, z drugiej – są na tyle specyficzne, że zasługują na bardziej szczegółowe omówienie. Przemieszczenia ludności związane ze zmianami klimatu czy migracje wysoko wykwalifikowanych specjalistów, którym poświęcone są osobne wykłady, to nadal statystycznie niszowe typy migracji, choć – w związku z szybko postępującymi zmianami środowiska przyrodniczego oraz gospodarczego – zyskujące na znaczeniu. W dwóch pozostałych wykładach w tej sekcji omówione są jedne z najbar-

dziej rozpowszechnionych rodzajów migracji: migracje pracownicze oraz migracje czasowe.

Choć podstawą niniejszej monografii jest wspomniana już wcześniej publikacja powstała pięć lat temu (*25 wykładów o migracjach*), to obecna wersja stanowi odrębne wydawnictwo. Zawiera ona 10 nowych wykładów, których tematy zostały dobrane według dwóch kryteriów: zamiaru odzwierciedlenia dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości migracyjnej w Polsce i Europie oraz chęci przedstawienia tematów, które w ostatnich latach stały się przedmiotem badań prowadzonych w OBM UW. Treść pozostałych wykładów, które w większym stopniu bazują na wspomnianej monografii, została gruntownie zmieniona i zaktualizowana.

Wybór tematów omówionych w *30 wykładach o migracjach* nie był prosty. Mamy pełną świadomość, że wiele ważnych i interesujących zagadnień nie znalazło się w publikacji lub zostało jedynie zasygnalizowanych. Pewną rekompensatą jest lista kilku ważnych pozycji literatury naukowej znajdująca się na końcu każdego wykładu, która służy nie tylko pogłębieniu wiedzy na temat w nim podjęty, ale też rozszerzeniu jej o inne, pominięte lub zaledwie wzmiankowane kwestie. Celem Redaktorów i Autorów jest, by niniejszy tom służył wszystkim zainteresowanym – pomimo koniecznych ograniczeń i uproszczeń – jako użyteczne kompendium wiedzy o współczesnych migracjach międzynarodowych.

Magdalena Lesińska
Marek Okólski